

Over mooie idealen en warme mensen

TERUG NAAR ZAMBIA

— TEKST EN FOTO'S: MARIEKE VAN TWILLERT —

Het is tegenwoordig geen sexy land, geen speler op het wereldtoneel. Op de Zambiadag 2004 van 20 november bleef de landelijke pers weg. Maar er was een tijd dat Zambia wel in de frontlinie lag. Letterlijk: het was een frontlijnstaat in de strijd tegen het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Het Afrikaanse humanisme van president Kenneth Kaunda zegevierde. *One Zambia, one nation*. De koperprijs was zo hoog (met dank aan de oorlog in Vietnam) als de gespannen verwachtingen.

Ella Kruzinga en haar toenmalige man zaten 'in het circuit' in Utrecht. Het circuit van de wereldwinkel, goede bedoelingen en politiek activisme. De keuze voor Zambia was niet bewust, maar in 1972 was het een aanlokkelijke bestemming.

Ze somt op: "Het was een Engelstalig land dat net onafhankelijk was – en het had een lerarentekort." Via de kerkelijke organisatie Dienst over Grenzen (DOG) kon ze met haar man naar Afrika. De twee Nederlandse historici scheepten hun auto in Southampton op de boot naar Kaapstad, waarna de reis via Rhodesië naar Lusaka voerde. "Vlak daarna is de grens tussen Zambia en het toenmalige Rhodesië gesloten, zodat we een der laatsten waren die dat zo hebben gedaan."

Een paar jaar eerder, in 1967, had Bas de Gaay Fortman dezelfde route via Zuid-Afrika genomen. "Het contrast tussen de landen had niet groter kunnen zijn", vond de Nederlandse econoom, toen op weg naar een betrekking aan de universiteit in Lusaka. "Al bij het tanken in Zambia sprak de bediende je niet langer aan met *boss*, *baas* of *master*. Ook de universiteit was het prototype van een niet-rationale gemeenschap."

September 1973 landde het vliegtuig met mij en mijn familie op Lusaka Airport. Mijn vader met baard, mijn moeder met vlechten, mijn zusje en ik in regenjasjes. Het was snikheet. Mijn vader ging wis-

Zambia bestaat 40 jaar. Al die tijd was Zambia ook van ontwikkelingswerkers, idealisten, missionarissen, witte kinderen van de bush. Duizenden Nederlanders zijn neergestreken in het olifantengras – voor korte of langere tijd, onder wie journaliste Marieke van Twillert.

bevolkten de *compound*. Lesgeven alleen was niet voldoende, buiten schooltijd verrees een kippenren en varkensstal. Een Amerikaanse docent begon in zijn vrije tijd een antropologisch onderzoeksclubje naar de gebieden van de streek.

Ook binnen de missie was de omslag merkbaar. "Heel bijzonder vond ik de ontwikkeling dat we niet langer de mensen gingen toespreken, maar dat we naar de Zambianen gingen luisteren", zegt ex-missionaris Ton van Diessen. "Dat is fundamenteel: je ziet elkaar als gelijke, of nog anders: want jij komt van buiten."

Bas de Gaay Fortman en zijn vrouw waren de eerste witte leden van een zwarte kerk: "Onze kinderen waren de eerste niet-zwarte kinderen die daar zijn gedoopt. Onze daar geboren dochter heet Chimwemwe, 'Vreugde'. En we hadden het gevoel dat het allemaal vanzelfsprekend was – terwijl het toch bijzonder was."

Kort na mijn aankomst in Chipembi werd een lagere school gebouwd. Wie hielp mee? Iedereen! Uit de omliggende dorpen kwamen nieuwe leerlingen. Als je je linkerarm kon aanraken met je rechterarm over je hoofd, dan was je vijfjaar en mocht je meedoen in een donkergroen met wit uniform. Ik was vijf en de eerste witte leerling. Mister Syabwanta was onze knappe, pikzwarte leraar – met maar

Mijn moeder draagt Inonge, mijn in Zambia geboren zusje, op haar rug in een *chitenge*. Zo doen Zambiaanse vrouwen dat.

Deze gifslang, een cobra, had zich verscholen in de watertank vlakbij ons huis. De *watchman* doodde de slang met een speer. Let op de meetlat.

één weeffoutje; hij verdween na de lessen in de *beerhall*.

De Gaay Fortman ging terug na vier jaar. Anderen bleven 35 jaar of langer. Zoals 'Witte Pater' Piet van der Linden (75), die in februari 1960 arriveerde in het noorden van Noord-Rhodesië, zoals Zambia tot 1964 heette. "Ik was geen avonturier, maar ik wilde met mensen werken – en het kon me niet schelen wáár." De pater bezocht de buitenposten op zijn motor. Aanvankelijk reed hij op de fiets over bospaadjes van het bisdom Mbala, met een tent die hij opzette tussen de hutten van de parochie.

Pater Ton van Diessen fietste in zijn begintijd – midden jaren zestig – in gezelschap van een kok, die een zak aardappelen en brood meestorde. "Het was mij aangeraden om wat eten betreft *not to go native*. Geleidelijk aan kon mijn maag meer verdragen en at ik ook het lokale voedsel *nsima*, of *bwali* (maïspap, MvT) in het Bemba. Ik had ook wel wat gezondheidsproblemen; malaria af en toe, maar ach."

Sommige westerlingen kookten hun water altijd alvorens het te drinken. Mijn ouders vonden dat waarschijnlijk te veel gedoe. Wij aten alles, ook geroosterde vliegende mieren die na de eerste regens van het

Het land van KK

Zambia, een voormalig Brits protectoraat, was tot haar onafhankelijkheid in 1964 onderdeel van de Federatie van Rhodesië en Nyasaland. Twee jaar eerder trad Kenneth Kaunda, die als founding father van het land wordt gezien, toe tot een regeringscoalitie van het African National Congress (ANC) – niet te verwarren met Mandela's beweging – en de United National Independence Party (UNIP), door hem opgericht. Kaunda, doorgaans KK genoemd, werd in 1949 politiek actief. In dat jaar trok hij op de fiets door het land, zong en speelde bevrijdingsliedjes op de gitaar en legde de fundamenten voor een sterke antiekoloniale beweging. Die beweging streed, in de visie van Kaunda, voor Zambiaans humanisme – een mix van socialisme en christendom. KK werd verschillende keren door de Britse autoriteiten onder

huisarrest geplaatst en gedetineerd. In 1964 won zijn partij de eerste postkoloniale verkiezingen en werd hij president. Nog hetzelfde jaar nationaliseerde KK de kopermijnen. In 1972 riep hij de eenpartijstaat uit. Zambia solidariseerde zich sterk met de bevrijdingsstrijd in het voormalige Rhodesië en Zuid-Afrika.

In 1990 was Zambia in verval en heerste er sociale onrust. Kaunda verloor de verkiezingen van de Movement for Multiparty Democracy (MMD). Haar leider, Frederick Chiluba, moest tien jaar later het veld ruimen en staat inmiddels terecht op verdenking van grootscheepse corruptie. KK trok zich in 2000 uit de politiek terug. Na het overlijden van een zoon, sprak Kaunda zich medio jaren negentig als een van de eerste Afrikaanse leiders over aids en de noodzaak van safe sex. (BL)

Mijn vader met een tros bananen – uit eigen tuin! Inonge kijkt naar hem op.

"Idealen, ja, die had je nog in die tijd"

seizoen plotseling rondzwermde. Het plezierige gevolg is dat mijn zusje en ik nu immuun zijn voor hepatitis A, een zegen voor de rest van je leven. De grootscheepse nationale inentingcampagnes gingen niet voorbij aan onze school. Mijn zus en ik stonden op onze plaats in de rij en staken argeloos onze arm uit, waar we vervolgens maanden een etterende wond hadden. Want die prik hadden wij immers al gehad in Nederland.

Toen pater Van der Linden in 1995 met bilharzia terugkeerde naar Nederland, wist hij nog niet dat dat voorgoed was. "Ik had een retourtje." Maar zijn gezondheid bleek te verzwakt. Teruggaan voor een vakantiebezoek, daar piekert hij niet over. "Geld voor een ticket kan ik beter besteden aan een dagopvang voor 150 weeskinderen dat ik heb opgezet in Mbala." Bovendien: "Het ging mij altijd om de contacten met de mensen in de dorpen. Ik ging met iedereen om – en daarvan heb ik genoten."

Na 3,5 jaar zat de termijn van mijn vader erop. Mijn ouders namen een derde dochter mee, met een Zambiaanse naam. Bij terugkomst verstond oma ons niet; mijn zusje en ik spraken Lengi, Lozi, Tonga, Bemba. Dat zijn we nu helemaal kwijt.

Ondertussen landden steeds nieuwe generaties ontwikkelingswerkers op Lusaka Airport. Tropische plantenskundige Marleen Kramer arriveerde in 1985. Ze had getekend voor tweemaal twee jaar bij het Directoraat-Generaal Internationale Samenwerking, maar bleef uiteindelijk ruim twaalf jaar. Eerst in Choma, later in Mpika in dienst van de bischop. "Zambia is mijn tweede land, als het m'n eerste niet is. We hebben er twee kinderen

Ik luid de bel van mijn school, 1976.

Zimbabweanen vluchten alle kanten op

Bijna 3,5 miljoen Zimbabweanen, ruim zestig procent van de arbeidsproductieve bevolking, hebben in de afgelopen drie jaar Zimbabwe verlaten. Hiervan zouden 1,2 miljoen mensen zich in Zuid-Afrika hebben gevestigd, 400.000 in Mozambique, 200.000 in Botswana en 300.000 in het Verenigd Koninkrijk. Het zijn de officiële cijfers van de Zimbabweaanse regering maar bisschop Pius Ncube, voorzitter van de *Solidarity Peace Trust*, denkt dat de regering de exodus nog schromelijk onderschat. Ook de autoriteiten in de ontvangende landen hebben de indruk dat deze schattingen aan de voorzichtige kant zijn.

Veel van de achtergebleven niet-productieve Zimbabweanen houden zichzelf in leven dankzij de financiële ondersteuning van vertrokken familieleden. Omgekeerd maken omliggende landen gebruik van de arbeidskracht die veel Zimbabweanen voor vaak zeer lage vergoedingen aanbieden. Met name in Zuid-Afrika reageren veel mensen negatief op de instroom. Zo worden Zimbabweanen verantwoordelijk gehouden voor veel diefstallen en berovingen, zoals aan 'de' Nigerianen het alleenrecht op de drugshandel wordt toegeschreven. Onder druk van de publieke verontwaardiging treden de autoriteiten hard op tegen vermeende illegale Zimbabweanen. Bij wekelijkse razzia's worden duizenden Zimbabweanen opgepakt, afgevoerd naar opvangcentra en vervolgens gedeporteerd naar het land van herkomst. Waarop men doorgaans weer naar Zuid-Afrika terugkeert.

Volgens bisschop Ncube reageert Zuid-Afrika onverstandig. "Men geeft een vermogen uit aan vervolging en repatriëring maar doet weinig aan het wegnemen van de oorzaken van de exodus."

Collega-bisschop Kevin Dowling, verbonden aan de *Catholic Commission for Justice and Peace* somt die oorzaken als volgt op: de Zimbabweanen worden hun land uitgejaagd door de toenemende repressie, de ineenstorting van de economie en de hongersnood: de partij van president Mugabe, ZANU-PF, distribueert alleen voedselpakketten in gebieden waar de eigen aanhang woont. Dowling verwacht op de korte termijn geen veranderingen ten goede. "De spanning zal juist oplopen rond de verkiezingen van maart a.s., en er zullen alleen maar meer mensen het land verlaten"

Overigens wordt Zimbabweanen in vrijwel alle gevallen politiek asiel in Zuid-Afrika geweigerd 'omdat er geen oorlog is'. Op dit moment zijn er 5000 aanvragen in behandeling. In Johannesburg kunnen nieuwkomers alleen op dinsdag asiel aanvragen. Per dag worden zo'n tien verzoeken in behandeling genomen. (BL)

1974. Viering van 10 jaar onafhankelijkheid. Mr. Syabwanta houdt een redevoering voor leerlingen van Chipembi Primary School. Mijn witte gezicht is in het midden te zien.

geadopteerd, dus het zal ook wel altijd centraal blijven staan." Ze heeft pas een website gelanceerd: Langlevehetzambiaansekind.nl en is actief voor de *Zambia Nieuwsbrief*.

De eerste nieuwsbrief kwam uit in februari 1980, na een oproep van ex-vrijwilligers in de *Volkskrant*. Directe aanleiding was het bombarderen van Zambiaanse bruggen door Rhodesië. "Wij hadden het idee dat de Nederlandse regering er weinig aan deed", herinnert Ella Kruzinga zich, die tien jaar lang meewerkte aan de *Zambia Nieuwsbrief*. "We wilden de nieuwsvoorziening verbeteren." Als een van de weinige – zo niet de enige – van soortgelijke uitgaves overleefde de nieuwsbrief. Opvallend veel mensen van het eerste uur zijn erbij betrokken.

"Niemand raakt Zambia meer kwijt", erkent Ella. "De mensen waren aardig, het was een land in opbouw, je had het idee dat je meehielp. En Kaunda was absoluut een inspirator, hét grote voorbeeld. Idealen, ja, die had je nog in die tijd." Zij vertrok in 1976 met een kapot huwelijk uit Zambia en kijkt dan ook terug met gemengde gevoelens. "Dat komt met name door de omstandigheden die met elkaar zijn verweven. Zou het huwelijk het hebben gered zonder Zambia? Ik weet wel dat ik alleen opnieuw zou gaan als ik een eigen contract had, een eigen baan."

Blijft de vraag: waarom aan iets vasthouden dat niet meer bestaat? "Omdat we het allemaal zo verschrikkelijk jammer vinden dat die idealen voorbij zijn." Vorig jaar is Ella Kruzinga voor het eerst teruggeweest met haar huidige man. "Ik zag eigenlijk nu pas hoe mooi Zambia is, na bijna 30 jaar."

Bas de Gaay Fortman spreekt warm over 'zijn' Zambia. "De betekenis ervan ligt voor mij in de sfeer van menselijke relaties. Altijd zien waar de vreugde te beleven valt. Zorg voor elkaar. Ik denk dat Nederland veel zou kunnen leren als het gaat om relaties tussen etnische groepen. Er is daar een vreedzame maatschappij, voor een groot deel dankzij Kaunda, die een de-racialisering en daarna de-tribalisering heeft voorgebracht."

Ton van Diessen vertrok 25 jaar geleden uit Zambia: "Ik ontmoette mijn huidige vrouw, een lekenmissionaris uit Italië. Uiteindelijk zijn wij beiden uitgetreden – met als gevolg dat we ook niet langer in Zambia konden blijven." In al die tijd zijn ze nooit teruggegaan. "Ik ben bang dat het tegenvalt. Er wordt zo negatief over Zambia gesproken", zegt de ex-pater. "De mensen die we kenden, zijn voor het grootste deel dood, door aids of ouderdom. Ik koester misschien het ideaal van het verleden, het zij zo. Ik ben er trots op dat ik goed Bemba spreek. Als ik de taal een doodenkele keer hoor spreken, word ik heel gelukkig – het klinkt als muziek in mijn oren." •